

שבת שלום

גיליון מס' 327

בס"ד שבת פרשת וארא תשס"ד

עוז ושלום-נתיבות שלום ת.ד. 4433 ירושלים ozshalom@netvision.net.il
www.netivot-shalom.org.il העורך האחראי: פנחס לייזר, מרכזת המערכת: מרים פיין

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: הֲשִׁיבֶם בַּבֶּקֶר וְהִתִּיצַב לִפְנֵי פְרַעֲהוּ,
הֲיֵנָה יוֹצֵא הַמִּצְרִיִּם, וְאָמַרְתָּ אֵלָיו:
כֹּה אָמַר ה': 'שְׁלֹז עִמִּי וַיַּעֲבֹדֵנִי'.

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הֲשִׁיבֶם בַּבֶּקֶר וְהִתִּיצַב לִפְנֵי פְרַעֲהוּ הֲיֵנָה יוֹצֵא הַמִּצְרִיִּם - למה היה יוצא המימה?
לפי שהיה אותו רשע משתבח ואומר שהוא אלוה ואינו יוצא לנקביו, לפיכך היה יוצא המימה בהשכמה שלא יראוהו בני אדם שעומד בקלון, לכך אמר הקב"ה למשה: עמוד בהשכמה בשעה שהוא נצרך, תפוש אותו ואמור לו: 'כה אמר ה' כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי'.
בנוהג שבעולם בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו, פתאום מביא עליו שלא ירגיש בו והקב"ה היה מתרה בו בפרעה הרשע על כל מכה ומכה, שנאמר 'הנה יד ה' הויה', 'הנני ממטיר', 'הנה אנכי נוגף', 'הנני מביא מחרי' וכן כלם, זה שאמר הכתוב: 'הן אל ישגיב בְּכַחוּ מִי כְּמֹהוּ מוֹרָה' (איוב לו) - שהוא מורה לרשעים דרך לעשות תשובה.

(תנחומא וארא יד)

"הכל צפוי והרשות נתונה"

רמי פינצ'ובר

פרשת וארא כולה עוסקת בתהליך המעשי שהביא בסופו לגאולת ישראל ממצרים. הפטרת פרשת ראש חודש שאנו נקרא השבת, עוסקת אף היא בתהליך גאולה אם כי במבט נבואי.

מרכזה של פרשתנו הוא ההתמודדות שבין אלוהים בורא הכל ובין אחד מבני האדם - יציר כפיו. לכאורה, מה יותר פשוט מכך? אלוהים אוסר מלחמה על אדם - שאמת ונכון עומד בראשה של המעצמה העולמית הגדולה ביותר, השולטת על חלקים נרחבים של ארצות העולם העתיק. אבל מהו בן אדם - יהיה חזק ככל שיהיה מול עוצמתו של הבורא? הבורא כזכור לכולנו מספר בראשית, בורא עולמות ומחריבן בהבל פיו, כך שברור לכל, שמאבק זה אבוד מראש ולאותו אדם אין כל סיכוי.

אבל המקרה שלנו שונה, וכל כך למה? אלוהים אומר למשה ללכת ולדבר אל פרעה והוא מבטיח: **"ואני אקשה את לב פרעה... ולא ישמע אליכם פרעה..."** (שמות 3-5). כאן אלוהים בוחר לכאורה, בדרך מעוררת תמיהה. לא זו בלבד שלאדם המתמודד מול הבורא אין כל סיכוי, כאן לא ניתנת לאדם כל אפשרות לשנות את דרכיו ולצאת מהמלחמה הזו בשלום. נגזר עליו לחטוא ולהיענש. היכן הצדק, איך אפשר להעניש אדם שאין לו מוצא אלא להמשיך ולחטוא? במילים של אברהם אבינו, המאמין הראשון והגדול במקרא היינו אומרים: **"השופט כל הארץ לא יעשה משפט"**!! (בראשית יח 25), ובלשונו של הרמב"ן בפרשה: **"אם השם הקשה את לבו, מה פשעו?"**

אולם השאלה התיאולוגית שעומדת כאן חמורה הרבה יותר: התורה הרי מלמדת אותנו בספר דברים: **"ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב..."** (דברים ל 15) - שפרושה לכאורה, בפני כל אדם עומדת אפשרות הבחירה בין טוב ורע.

פרופ' יחזקאל קויפמן (בספרו המונומנטלי "תולדות האמונה הישראלית" כרך א ספר ב עמ' 451 ואילך), בוחן נושא זה בהשוואה לאידיאה האלילית, וכך הוא פותח: **"בספרות המקראית מיוחסות לאלוהים פעולות, שאין למצוא להן נימוק מוסרי-לפי הכרתנו, או שיש בהן משום סתירה להכרתנו המוסרית. פעולות אלה נראות כאילו הן נובעות לא מרצון מוסרי אלא מהוויה "דמונית" נוראה, לאין צדק וחמלה. יסוד הגמול המוסרי היא ההנחה, שהאדם פועל מתוך בחירה חופשית. אבל במקומות אחדים במקרא אנו מוצאים, שהאל מכשיל את האדם בחטא למען האבידו. ... האמונה הישראלית קבעה את הדרמה העולמית בממד המוסרי: במתח שבין רצון האל ומצוותו ובין רצון האדם, שניתנה לו רשות למרוד ולחטוא. מתח זה בא במקום המתח המיתולוגי בין כוחות אלוהים שורשיים של האלילות. האמונה הישראלית רואה אפוא את החטא כעניין לא-אלוהי במהותו. הוא נובע כולו מרצון האדם. ולפיכך אתה מוצא, שאף על פי שהמקרא מייחס לפעמים לאל את החטאת האדם, (הוא) אינו עושה אותו גורם ראשון לחטא: האל מכביד את לב החוטא, שלא ישוב מחטאו, אבל אינו מחטיאו מלכתחילה."**

יוסף בן מתתיהו, שחי בזמן חורבן הבית וכתב את ספרי ההיסטוריה היהודיים הראשונים, העיד בפנינו כי אחד מעיקרי האמונה שנבדלו בהם הכיתות בימי הבית השני, היה עניין הגזירה והבחירה. **"...כת האיסיים מכריזה שהגזירה היא אדון הכל ואין דבר שלא יקרה את בני האדם לפי גורלם. הצדוקים לעומתם כופרים בגזירה וסבורים שדבר כזה אינו קיים כלל ועיקר, ואין ענייניהם של בני האדם באים אל קצם על פיו, אלא הכל נתון בידינו..."** (קדמוניות היהודים יג ה

ט, כרך ג' עמ' 89 בתרגומו של א. שליט), לעומתם הפרושים וחז"ל בעקבותיהם, שילבו את שתי השיטות והאמינו בשני עיקרים ידועים: ההשגחה והבחירה, כמאמרו המפורסם של ר' עקיבא: "הכל צפוי והרשות נתונה" (אבות ג, טו). אלוהים צופה, מביט ומשגיח, אולם האדם יכול לבחור בטוב או ברע, האדם יכול לקחת אחריות על עתידו וביכולתו לשנות את גורלו. (ראה דיונו המקיף של מורי ודודי פרופ' א. אורבך ז"ל, "חז"ל פרקי אמונות ודעות" מעמ' 227 ואילך). נשאלת השאלה האם הקשיית לב פרעה היא חריג? או שמא יש כאן ראייה וביסוס להשקפת האיסיים ובעקבותיה להשקפה הנוצרית?

פרשנים רבים התלבטו בבעיה קשה זו. התשובה השלישית של האברבנל, בפתרון שהוא מכנה "והנכון בעיניי" היא הקרובה ביותר גם ללבי. התשובה לדעתו, נעוצה בתהליך שעובר על פרעה, באופן הבאת המכות ובעיקר באופן ובמועד הסרתם. אלוהים יוצר תהליך שבתוכו בכל רגע נתון יש לפרעה, אפשרות להיטיב את דרכו ולשלח את ישראל, אבל תמיד ברגע שהוא כמעט נשבר, אלוהים מסיר את המכה ופרעה במקום לחשוב שמדובר בנס או במעשה אלוהי, מניח שמדובר במכת טבע (שמשוה וחרטומיו ידעו מתי תקרה ומתי תוסר). בזמן המכה, ברור שהלחץ על פרעה גדול מאד והוא כמעט משתכנע, ואז המכה סרה. ושוב בידו בחירה חופשית, לנתח את המצב ולבחור: האם להיטיב את דרכו? או להמשיך בדרכו הרעה!

במילים אחרות ניתן לומר, שאלוהים החליט, כי פרעה יפעל כאשר פעל והוא אכן דאג שכך יהיה. אולם לאורך כל הדרך, פרעה בחר לנהוג בהתאם למניעיו ובהתאם להתייחסותו, למעמדו, הבנתו ואופיו, באופן שלכאורה כלל אינו קשור לאלוהים. אלוהים פעל כפי שהתכוון לפעול וכל מה שפרעה היה צריך לעשות על מנת שהתוכנית האלוהית תצא לפועל, היה להמשיך ולהתנהג על פי אישיותו ואופיו, עד לסופו המר. (בעקבות מו"ר פרופ' משה גרינברג בספרו Understanding Exodus). התורה מוסרת לנו מסר מורכב אך ברור. התנהגותו של פרעה הנה אנושית ורגילה, הוא שבוי באשליה שהוא שולט בחייו ובמעשיו וביכולתו לעשות בעולם כרצונו. פרעה חושב שכוחו בלתי מוגבל וביכולתו לשעבד את עם ישראל לנצח, ללא כל התחשבות במוסר, בסבל של אנשים אחרים, ברצונם, בצו האלוהי וברצון אלוהים. המסר לנו לימינו הוא: שעל האדם לתהות על חייו ולבדוק את דרכו ואל לו להיות שבוי בקונספציות, האדם מצווה להתבונן מסביבו, לשקול את מעשיו ולהתחשב באחרים.

מסר זה מצוי גם בהפטרות ראש החודש, שאנו קוראים השבת. בתגובה על הגאולה והשיבה הפתאומית והמהירה לארץ, הנביא שואל: "מי שמע כזאת? מי ראה כאלה? היוחל ארץ ביום אחד? עם יולד גוי פעם אחת, כי חלה, גם ילדה ציון את בניה?" (ישעיהו סו 8). הנביא אומר: הביטו מסביבכם האם היה אירוע כזה אי פעם? האם לדעתכם הגאולה הפתאומית הזו, היא מאורע טבעי? זו השאלה הניצבת גם בפני פרעה: האם האירועים שהיא חווה, טבעיים? או שמא הם מיוחדים! האם יש יד מכוונת? וזוהי גם השאלה שאף אנו נשאלים בכל דור ובפרט בדורנו: האם גאולת ישראל בארצו, האם היא אירוע מיוחד? או שמא, אירוע טבעי? וגם אם נחליט ונשתכנע שמדובר אכן באירוע מיוחד, האם זה אומר שאלוהים עמנו ללא קשר למעשיו? האם אטימותו של פרעה לסבל הנגרם לעמו כתוצאה מסירובו לשחרר את העם המשועבד, אינה חייבת ללמד אותנו רגישות לסבלם של אחרים ולסבלנו?

אם נפנים מסר עמוק זה ונדע ש"הכל צפוי" - מעשיו ומחדליו בספר נכתבים, ובעיקר ש"הרשות נתונה" לשנות דרכו, אזי מובטחים אנו שיתקיימו בנו פסוקי הנחמה של ההפטרה: "שִׁמְחוּ אֶת רוּשְׁלַיִם וְגִילוּ בָּהּ כֹּל אֲהַבְיָהּ שִׁישׁוּ אֶתְהָ מְשׁוֹשׁ כֹּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ... הֲנִי נָטָה אֶלֶיהָ כְּנֶהֱרַ שְׁלוֹם". (ישעיהו סו 10-12). רמי פינציובר הוא מהנדס

ורבי פנחס הכהן בן רבי חמא אומר: הוא שכתוב: "וּחֲנַפִּי לֵב יִשִּׁימוּ אֵף, לֹא יִשׁוּעוּ כִּי אֲסֵרֵם", (איוב לו 13) לאחר שהקב"ה מצפה לרשעים שיעשו תשובה ואינם עושין, אפילו הם רוצים, באחרונה הוא נוטל את לבם שלא יעשו תשובה, ומהו 'וחנפי לבי' אותן שהם באין ומחנפים בראשונה בלבם הם מביאים עליהם האף באחרונה, ומהו "לא ישועו כי אסרם" (שם)? אף על פי שהם רוצים לשוב להקב"ה ובאין לעסוק בתפילה, אינן יכולים. למה? "כי אסרם" - שנעל בפניהם, כך היה פרעה רוצה לעסוק בתפילה, ואמר הקב"ה למשה: עד שלא יצא לך והתיצב לפניו.

(שמות רבה (וילנא) פרשה יא א)

והאמר רבי שמעון בן לקיש: רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרין בתשובה, שנאמר: "ויצאו וראו בפגרי האנשים הפשעים בי וגו'" (ישעיהו ס"ו 24), שפשעו - לא נאמר, אלא הפושעים - שפושעים והולכין לעולם!

(בבלי עירובין יט ע"א)

אל 'שדי לו' אינו מצריך אותות ומופתים

הרמב"ם, גדול המאמינים בעולמה של היהדות, מפרש אל שדי במובן של "האל שדי לו": האל אשר מהותו היא בו בעצמו, שדי לו במהותו שאינה בפונקציות שהוא ממלא לגבי העולם. כזאת היתה הכרת אלהים של אבותינו, של אברהם יצחק ויעקב, שהאמינו באל שדי. וכבר מעיר מדרש, שאבותינו - שלא כדורו של משה - לא דרשו אותות ומופתים לשם ביסוס אמונתם בה. אבל עכשיו, כשמשה נשלח להביא את בשורת הגאולה לבני ישראל, שה' לא נודע להם עוד בשם "אל שדי", יש להשתמש בשמות המציינים את פעולות ה' בארץ. דבר זה חוזר להבחנה הגדולה שבין הכרת אלהים מבחינת אלהותו, שהיא האמונה הגדולה והעמוקה, לבין הכרת אלהים מבחינת מה שידוע על פונקציות שמילא בהיסטוריה.

(מתוך הערות לפרשיות השבוע לישעיהו ליבוביץ ז"ל)

כידוע לכם, בשלב זה, איננו מפקימים מהדורה מודפסת המופצת בבתי הכנסת. אנו מקווים להתגבר, גם בעזרתכם, על הבעיה התקציבית המונעת מאתנו את הפצתה הסדירה של המהדורה המודפסת.

המחאות לפקודת "עוז ושלום" (לציין בגב ההמחאה: עבור שבת שלום) לעוז ושלום-נתיבות שלום, ת.ד. 4433 ירושלים 91043.

הגיליונות מופצים בשלב זה באתר האינטרנט: www.netivot-shalom.org.il

אם ברצונכם לקבל מהדורה עברית או אנגלית של הגיליון בדוא"ל, להדפיסה במספר עותקים ולהפיצה בבית הכנסת שלכם, לברר אפשרויות של הקדשת גיליון או של תרומות המזכות בפטור ממס הכנסה, ולהציע רעיונות נוספים לעזרה, אנא פנו למרים פיין

בטל. 053-920206 או בדוא"ל: ozshalom@netvision.net.il

בעזרת ה' ובעזרתכם, עלה נעלה.

מערכת "שבת שלום"

הנהלת "עוז ושלום-נתיבות שלום"